

УДК 94 (477.51)«11»

Олег Васюта

ЩЕ РАЗ ДО ПИТАННЯ ПРО ОДИН ЦІКАВИЙ АРТЕФАКТ З ЧЕРНІГІВСЬКОГО КУРГАНУ ГУЛЬБИЩЕ

DOI: 10.5281/zenodo.4650178

© В. Васюта, 2021. CC BY 4.0

*Метою статті є обґрунтування недоречності спроби окремих сучасних науковців спростувати тези, які були сформульовані та загальноприйняті в минулі часи стосовно виявленого в чернігівському кургані Гульбище меча та фізичної статури його господаря. **Методологічно** робота здійснена на основі історико-антропологічного підходу. **Науковою новизною** дослідження є розширення доказової бази за рахунок тих джерел, які залишались поза увагою як опонентів, так і попередніх однодумців автора, що дозволило по-новому підійти до розв'язання поставлених питань. **Висновки.** Серед поховальних пам'яток дохристиянської Русі вже давно була виділена їх особлива категорія, представлена великими курганами дружинної культури. До неї також належить і чернігівський курган Гульбище. У 1872 р. його археологічно дослідив Д. Я. Самоквасов. З'ясовано, що це поховання було здійснене за обрядом тілоспалення, а датується воно першою половиною – серединою X ст. Серед великої колекції виявлених тут знахідок на окрему увагу заслуговує меч. На жаль, до моменту музеєфікації він дійшов не в первісному стані, але обміри артефакту були здійснені ще до його вилучення із поховання. За показником своєї довжини він і на сьогодні посідає перше місце серед тогочасних мечів, знайдених на території Русі. Розміри цього меча дозволили науковцям у середині XX ст. сформулювати тезу про непересічну фізичну статуру його господаря. Довгий період ці положення не викликали заперечень, але останнім часом окремими дослідниками вони були розкритиковані. Їхня доказова база головним чином побудована на недовірі до інформації автора розкопок про розміри розглядуваного меча та зарахуванні його не до пішої, а кінної зброї. На переконання автора статті, перший із цих аргументів чітко спростовується уважним прочитанням нотаток Д. Я. Самоквасова, а другий – не узгоджується із конструктивними особливостями руків'я меча з кургану Гульбище. Присутність же там решток коня свідчить не про фахові військові навички небіжчика, а відображає один з елементів тогочасного поховального обряду. Про появу ж самої професійної кінноти на Русі, як виявляється, можемо говорити починаючи не раніше середини XI ст. Отже, раніше прийняті тези стосовно виявленого в чернігівському кургані Гульбище меча та фізичної статури його господаря й сьогодні не втрачають свого наукового значення.*

Ключові слова: курган Гульбище, поховання, обряд, артефакт, меч, зброя, фізична статура.

Серед поховальних пам'яток дохристиянської Русі дослідниками вже давно була виділена їх особлива категорія, репрезентована великими курганами так

званої дружинної культури, зокрема присутніми і в Чернігові¹. До таких чернігівських пам'яток належить і курган Гульбище, розташований на одній із Болдиних гір у межах сучасного міста. Під цією назвою поховальний насип увійшов до наукового обігу через те, що на момент його археологічного дослідження місцевість, де розташований курган, чернігівцями іменувалося саме як «Гульбище»².

Зазначена поховальна пам'ятка входить до складу так званої Троїцької курганної групи, серед якої вона має найбільші розміри. До археологічних досліджень висота кургану Гульбище становила 8,5 м, а його довжина по колу в основі дорівнювала близько 95 м. Сам цей насип також оперізував рів (ширина – 5,7 м, глибина – 2,85 м) із трьома перетинками³. Розкопки цієї пам'ятки були проведені в 1872 р. Д. Я. Самоквасовим.

Археологічні дослідження засвідчили, що виявлене в кургані Гульбище поховання за своїм обрядом класифікується як тілоспалення на місці. Спочатку на піщаній підсипці висотою 1,5 м була здійснена кремація, над якою надалі спорудили первинний насип та розмістили на ньому окремі речі з вогнища. А потім уже остаточно сформували й весь курган⁴.

У процесі розкопок була виявлена численна колекція знахідок. До її складу увійшли: різного роду господарські предмети (залізні дужки й обручі відер і діжок, цвяхи, кресало, ніж, точильний камінь); дві бронзові посудини (одна містила баранячі кістки і вовну та шаркалупу курячих яєць); зброя та військові обладунки (меч, вістря спису, дві сокири, вістря стріли, шолом, кольчуга, залишки щита); кінська зброя (вудила, стремена); уламки кістяного гребінця; гудзики (золотий, срібні, кістяні); поясна гарнітура (бронзові пряжки та срібні з позолотою бляшки); фрагменти кістяних виробів з візерунками; п'ятдесят масивних візерунчастих срібних бляшок (частина з позолотою); жіночі прикраси (бубонці та намистини різного складу); арабська монета кінця IX ст.⁵

Як впливає зі складу колекції, курган Гульбище є парним похованням чоловіка та жінки, а його великі розміри та речовий матеріал указують на не рядовий статус господаря цього захоронення. Здійснення останнього дослідники датують у рамках X ст., але більш вузько по-різному: початок – перша половина, середина і середина – друга половина цього століття⁶. Північні паралелі в обряді поховання й походження окремих речей із кургану Гульбище також дозволяють вбачати в його господарі в етнічному плані вихідця зі Скандинавії⁷.

Колекція знахідок із кургану Гульбище цікава повністю, але в її складі також присутня й одна безперечно унікальна річ, а саме – виявлений у цьому похованні меч. На жаль, до моменту музеєфікації він дійшов фрагментарно, але скласти уявлення про первинні параметри цього меча дозволяє опис розкопок кургану Гульбище, здійснений Д. Я. Самоквасовим. Зокрема, стосовно цієї знахідки відзначено: «На глибині шостого аршину від верхівки кургану, в центрі на-

¹ Булкін В. О. Великі кургани Чернігова і Гньоздова. Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства. Чернігів–Ніжин, 1988. Вип. II. С. 14–15.

² Самоквасов Д. Я. Могильные древности северянской Черниговщины. Москва: Синодальная тип-я, 1916. С. 36.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 36–40; Андрощук Ф. О. Нормани і слов'яни у Подесенні (моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя). Київ, 1999. С. 80; Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. Материалы и исследования по археологии СССР. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949. № 11. Т. 1. С. 33.

⁵ Самоквасов Д. Я. Могильные древности северянской Черниговщины. С. 36–50.

⁶ Андрощук Ф. О. Нормани і слов'яни у Подесенні... С. 82; Зоценко В. М. Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII–X ст. Київ: КОРВІН ПРЕСС, 2004. С. 99; Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 37; Каинов С. Ю. Еще раз о датировке гнездовского кургана с мечем из раскопок М. Ф. Кусцинского (К вопросу о нижней дате Гнездовского могильника). Археологический сборник. Гнездово: 125 лет исследования памятника. Труды Государственного Исторического музея. Москва, 2001. Вып. 124. С. 57.

⁷ Андрощук Ф. О. Нормани і слов'яни у Подесенні... С. 82, 84; Андрощук Ф. А., Зоценко В. Н. Скандинавские древности Южной Руси. Paris, 2012. С. 284–286; Петрухин В. Я. Большие курганы Руси и Северной Европы. К проблеме этнокультурных связей в раннесредневековый период. Историческая археология: Традиции и перспективы. Москва: Памятники исторической мысли, 1998. С. 365–366.

сипу, була відкрита окислена та обвуглена металева маса, у розмірах 1½ арш. довжини і близько аршина ширини..., яку складали:

Залізний шолом, більший за шоломи з Чорної могили, складений з однієї шапкоподібної залізної бляхи, з тупим шишаком зверху та мідною бляхою спереду, форми напівкола, дією вогню і залізним окисом з'єднаний своєю основою з масою окисленої залізної кольчуги.

Залізний двобічно гострий меч [підкреслення – О. В.], близько семи чвертей довжини, з масивною хрестовидною ручкою завдовжки в три вершки довжини, прикрашеною срібною насічкою, трьома рядами каміння та срібною філігранню... Меч лежав біля основи шолома на окисленій масі кольчуги, і його форма та розміри після очистки від верхнього шару іржі виразно були видимі; але при знятті верхня половина клинка розломилась на частини, а нижня виявилася настільки зотлілою, що розкололася на дрібні друзки»⁸.

Отже, як впливає із нотаток Д. Я. Самоквасова, загальна довжина меча, виявленого в кургані Гульбище, у перерахунку на сучасні одиниці вимірювання складала близько 124,46 см (1 чверть – 17,78 см), а довжина його руків'я – біля 13,34 см (1 вершок – 4,445 см). Б. О. Рыбаков, працюючи пізніше зі збереженою частиною цього меча, також указав, що в нього руків'я разом із перехрестям дійсно дорівнює 13 см (саме руків'я – 10 см), а з додачею наверх – 21 см⁹. Виходячи з цих даних, визначаємо й довжину незбереженого клинка цього меча – це близько 103,46 см.

За класифікацією А. М. Кірпи́чнікова, меч із кургану Гульбище належить до типу Е¹⁰. Характерною рисою таких мечів є поєднання в їхніх руків'ях масивного біконічного в перетині перехрестя із двоскладовим тридільним навершям, прикрашених особливим візерунком у вигляді крапчастих коловидних чи овальних заглиблень¹¹. У деяких екземплярах у них також укладений мідний чи срібний дріт¹². Згідно з розвідками Г. С. Лебедева, мечі типу Е належать до III типологічної групи, у якій представлені форми мечів, що побутували в середовищі професійних дружинників¹³.

Це визначення Г. С. Лебедев зробив, зважаючи на життєві реалії Скандинавії, де мечі типу Е представлені доволі широко. Стосовно датування таких знахідок на території Північної Європи довгий період панувала думка Я. Петерсена, який усі, окрім одного зразка X ст., виявлені в Норвегії мечі цього типу відніс до першої половини IX ст. Відповідно вважали, що для більш пізнього часу цей тип мечів є рідкістю¹⁴. Однак, як засвідчують останні дослідження, теза Я. Петерсена потребує перегляду. Так, серед виявлених, наприклад, у Швеції мечів типу Е сучасні дослідники до IX ст. відносять тільки поодинокі знахідки, а переважно більшість останніх датують саме X ст.¹⁵ До цього ж століття належать і подібні мечі, знайдені на території Русі, яких у науці відомо тринадцять екземплярів¹⁶.

З огляду на особливості декоративного оформлення руків'їв мечів типу Е, дослідники запропонували декілька класифікацій цієї зброї¹⁷. Найбільш деталізованою серед них науковцями визнана класифікація С. Ю. Каїнова. Згідно з нею, меч із кургану Гульбище належить до варіанту Е-2. Особливістю мечів цього різ-

⁸ Самоквасов Д. Я. Могильные древности северянской Черниговщины. С. 36–37.

⁹ Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 35.

¹⁰ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. *Археология СССР. Свод археологических источников. Е1–36*. Москва–Ленинград: Наука, 1966. Вып. I. С. 30.

¹¹ Зоценко В. М. Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. С. 100; Андрощук Ф. А. Мечи викингів. Київ: Простір, 2013. С. 49.

¹² Андрощук Ф. А. Мечи викингів. С. 49–50; Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. I. С. 30.

¹³ Лебедев Г. С. Эту́д о мечах викингів. *Археологическая типология / Сост. Л. С. Клейн*. Ленинград: Ленинградское научно-исследовательское археологическое объединение, 1991. С. 299.

¹⁴ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 31.

¹⁵ Андрощук Ф. А. Мечи викингів. С. 51.

¹⁶ Каинов С. Ю. Еще раз о датировке гнездовского кургана... С. 56.

¹⁷ Зоценко В. М. Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. С. 100.

новиду є те, що деталі їхніх руків'їв прикрашають коловидні заглиблення (діаметр – 3–5 мм), розташовані в 3–5 рядів у шаховому порядку. Також у середині них присутній металевий дріт (у меча з кургану Гульбище він мідний)¹⁸. Із території Русі походять усього три мечі варіанту Е-2, причому, як зазначає С. Ю. Каинов, за її межами подібні знахідки невідомі¹⁹. Щоправда, згідно повідомлень інших дослідників, декілька екземплярів мечів варіанту Е-2 також були виявлені й у Швеції²⁰. Однак на загальному тлі це не змінює того враження, що подібні мечі являють собою рідкісну групу.

Отже, меч із кургану Гульбище можна вважати особливим уже тільки з огляду на цю останню тезу. Однак справжня його унікальність усе ж таки полягає в іншому, а саме – в розмірах цього меча. Першим серед науковців, хто звернув на це увагу, очевидно, був Б. О. Рыбаков, який зазначив, що розглядуваний артефакт із кургану Гульбище є найбільшим серед мечів Русі²¹. Пізніше цю тезу підтвердив і А. М. Кірпи́чников²². Однак уже в наш час окремими дослідниками були висловлені сумніви щодо цього твердження.

Справа полягає в тому, що звичайна довжина мечів IX–XI ст., зокрема й тієї групи, до якої належить розглядуваний артефакт із кургану Гульбище, дорівнює близько 1 м²³. Щоправда, серед тогочасних мечів присутні й більші екземпляри, але їхня довжина від цього показника різниться несуттєво. Так, наприклад, довжина одного з мечів із кургану Чорна могила складає 102 см²⁴. Однак меч із кургану Гульбище до таких екземплярів віднести не можемо, оскільки його довжина перевищує звичайну аж на 24,46 см. Фактично зазначена різниця в меча з кургану Гульбище утворюється за рахунок довжини його клинка, а останній, як уже було вказано, до моменту музеєфікації не зберігся в своїх первинних формах. Отже, саме цей факт і став підґрунтям для перегляду раніше визнаної тези про ексклюзивність розмірів розглядуваного чернігівського меча.

Останнім часом така точка зору була висловлена О. М. Ярошенко. На її користь дослідник навів декілька аргументів. По-перше, на думку історика, викликає підозру вже те, що меч із кургану Гульбище за показником довжини свого клинка є єдиним екземпляром такого роду, хоча за іншими параметрами він практично не відрізняється від більшості тогочасних руських мечів²⁵. По-друге, як зауважує О. М. Ярошенко, стосовно показника довжини розглядуваного артефакту в нотатках Д. Я. Самоквасова вжите слово «приблизно» (у російськомовному оригіналі «около»). Отже, з огляду на це, дослідник дійшов висновку: «Скоріш за все, довжина меча не була виміряна відразу по знаходженні, а після розламу нижньої частини клинка такі виміри стали неможливі, а тому і довжина вказується приблизно»²⁶. І по-третє, як наголошує науковець, якась нестандартність меча з кургану Гульбище не була зазначена і самим автором розкопок. Все це може свідчити на користь того, що Д. Я. Самоквасов, вказуючи розміри меча, стосовно його загальної довжини припустився помилки, а насправді остання не перевершувала 1 м²⁷.

¹⁸ Каинов С. Ю. Еще раз о датировке гнездовского кургана... С. 57; Зоценко В. М. Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. С. 102.

¹⁹ Каинов С. Ю. Еще раз о датировке гнездовского кургана... С. 57.

²⁰ Зоценко В. М. Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. С. 102; Андрощук Ф. А. Мечи викингов. С. 51.

²¹ Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 35.

²² Кирпи́чников А. Н. Древнерусское оружие. С. 31.

²³ Кирпи́чников А. Н., Медведев А. Ф. Вооружение. Древняя Русь. Город. Замок. Село. Археология СССР с древнейших времен до средневековья. Москва: Наука, 1985. С. 300.

²⁴ Каинов С. Ю. «Большой» меч из Черной могилы (предварительные итоги нового этапа изучения). Земля наша велика и обильна: сборник статей, посвященный 90-летию А. Н. Кирпи́чникова. Санкт-Петербург: Невская типография, 2019. С. 128.

²⁵ Ярошенко О. М. Меч з кургану Гульбище. Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. Чернівці: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2011. С. 232.

²⁶ Ярошенко О. М. Меч з кургану Гульбище. С. 233.

²⁷ Там само.

Думається, наведена аргументація не є достатньою, щоб погодитися із таким висновком. Почнемо з останнього доказу О. М. Ярошенка щодо неуваги Д. Я. Самоквасова до нестандартної довжини меча з кургану Гульбище. На нашу думку, пояснити це нескладно. Передусім зауважимо те, що розкопки цієї пам'ятки відбулися ще в 1872 р. А на той час, та й протягом усього життя Д. Я. Самоквасова, накопичення подібних артефактів тільки починалося. Відповідно, тоді не знали й тих орієнтирів, зважаючи на які можна було б указати на ексклюзивність меча з кургану Гульбище.

А тепер звернемося до того, як Д. Я. Самоквасов подає відомості про розглядуваний артефакт. Справді, стосовно показника його довжини слово «около» у нотатках дослідника присутнє. Однак, на нашу думку, важко собі уявити, що автор розкопок, уживаючи цей вислів і маючи на увазі математичне заокруглення, міг помилитися аж на 25 см. Навіть вимірювання на око навряд чи привело б до того. Але робити це у такий спосіб Д. Я. Самоквасову не було ніякої потреби, оскільки, як зазначено в записках науковця, ще до виймання меча з поховання «його форма та розміри після очистки від верхнього шару іржі виразно були видимі [підкреслення – О. В.]»²⁸. Отже, обміри меча явно робилися ще до того, коли його зрушили зі свого місця, після чого останній безповоротно втратив клинок.

Також підозру в правдивості інформації Д. Я. Самоквасова у О. М. Ярошенка, як зазначалося, викликає і те, що виявлений у кургані Гульбище меч є єдиним екземпляром поміж тогочасної руської зброї, у якого присутня така велика довжина. На нашу думку, це зауваження дослідника виглядає досить дивним, оскільки саме довжина й надає ексклюзивності розглядуваному артефакту. Однак, як виявляється, останній не є поодиноким знахідкою такого плану, виявленою на території Русі. У 1960-ті рр. біля с. Гнань Курської області Росії був знайдений ще один нестандартний за своєю великою довжиною меч. Щоправда, аж до 2010 р. він зберігався в місцевій школі, через що до поля зору дослідників не потрапляв²⁹. Згідно класифікації А. М. Кірпічнікова, цей меч належить до типу Н³⁰. На Русі така зброя побутувала наприкінці IX – XI ст., але переважна більшість її знахідок належить до X ст., а в Скандинавії такі артефакти датуються IX–X ст.³¹ Гнанський меч зберігся без втрат³². Відповідно його довжина становить 123,6 см, а окремо клинка – 105,7 см³³. Як випливає, за першим показником меча з кургану Гульбище він поступається зовсім мало, менше 1 см, а за другим навіть його перевищує більше ніж на 2 см. У цих обох мечів також збігається і час їх побутування на Русі.

Усе це не дозволяє прийняти запропоновану О. М. Ярошенком аргументацію на користь перегляду прийнятих раніше висновків стосовно меча з кургану Гульбище. Відповідно, немає підстав не довіряти інформації Д. Я. Самоквасова про розміри цього артефакту. Отже, теза Б. О. Рыбакова про розглядуваний меч як найбільший серед тогочасних руських мечів своєї слушності не втрачає.

Б. О. Рыбаков, розглядаючи меч з кургану Гульбище, також вказав на близькість його довжини до західноєвропейських середньовічних дворучних мечів³⁴. На наш погляд, таке порівняння усе ж таки не є коректним, оскільки довжина останніх у середньому складала 152 см, що значно більше, ніж у меча з кургану Гульбище³⁵. Однак його довжина як для одноручного меча однаково вражає. На жаль,

²⁸ Самоквасов Д. Я. Могильные древности северянской Черниговщины. С. 37.

²⁹ Стародубцев Г. Ю. Меч из д. Гнань Курской области: предварительное сообщение. *Русский сборник*. Брянск: Курсив, 2011. Вып. 6. С. 69.

³⁰ Там же. С. 70.

³¹ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 27.

³² Стародубцев Г. Ю. Меч из д. Гнань Курской области. С. 69, Рис. 1.

³³ Там же. С. 69.

³⁴ Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 36.

³⁵ Окшотт Э. Рыцарь и его доспехи. Латное облачение и вооружение. Москва: Центрполиграф, 2007. С. 187.

сьогодні загальну масу розглядуваного артефакту точно ми вказати не можемо, але окремо для його руків'я цей показник становить 0,950 кг³⁶. Тут цікаво, що, наприклад, маса мечів типу Е, які були виявлені на території Швеції і збереглися повністю, коливається між 1,184 кг і 1,502 кг³⁷. Довжина їхніх клинків складає 70–85,2 см при ширині останніх 4,9–6,8 см³⁸. Як уже вказувалося, довжина клинка в меча з кургану Гульбище дорівнювала близько 103,46 см, а його ширина біля перехрестя становить 6,5 см. Отже, за першим показником він перевищує найдовший клинок у зазначених шведських мечів на 18,2 см, а за другим – дуже близький до максимального показника ширини їхніх клинків. Відповідно вважаємо, що маса меча з кургану Гульбище була більшою, ніж у найважчого серед вказаних шведських артефактів, а саме перевищувала 1,502 кг. Загалом же дослідники відзначають: «Майже для всіх мечів типу Е характерні широкий клинок (ширина біля перехрестя 5,5–6,5 см.) і майже паралельні краї лез клинка. Ці дві особливості значно збільшували масу клинка. Важкий клинок врівноважував масивні деталі руків'я, що створювало баланс, необхідний для найбільш зручного володіння мечем»³⁹. Відповідно клинок розглядуваного меча явно був не легшим за його руків'я, а то й трохи важчим за останнє. Тож гіпотетична загальна маса меча з кургану Гульбище, виходячи з маси його руків'я, швидше за все, могла дорівнювати 1,9–2 кг. До речі, найважчим мечем Швеції доби вікінгів є той, маса якого становить 1,799 кг (тип Н)⁴⁰.

Свого часу Б. О. Рыбаков із приводу виявленого в кургані Гульбище меча також зазначив: «Потрібна була богатырська сила та величезний зріст, щоб однією рукою рубати цим мечем-велетнем»⁴¹. Подібної думки дотримувався і А. М. Кирпичников⁴². Поховання у кургані Гульбище було здійснене за обрядом тілоспалення, через що кістяк небіжчика не зберігся, відповідно, наочно не можемо з'ясувати його фізичні особливості, але, враховуючи параметри знайденого тут меча, на наш погляд, наведена точка зору Б. О. Рыбакова цілком має рацію. Як наголошують фахівці з історії середньовічної зброї, розбіжності в розмірах тогочасних мечів переважно були обумовлені фізичними даними їх господарів⁴³. Стосується це й мечів доби вікінгів⁴⁴.

Теза Б. О. Рыбакова про кремезність фізичної статури похованого в кургані Гульбище довгий період не викликала заперечень серед дослідників. Останнім же часом вона була розкритикована О. В. Дубинцем, який цій проблематиці присвятив окрему роботу⁴⁵. Заперечуючи Б. О. Рыбакова, О. В. Дубинець головним чином акцентував увагу на розмірах руків'я меча, шолома, стремен та кольчуги, виявлених у кургані Гульбище. Останні, згідно висновку дослідника, фактично не відрізняються від середніх показників. Відповідно, про самого господаря захоронення він констатував: «Його основні параметри (розміри рук, ступні, діаметр черепа) були хіба що трохи більші за середні, твердження ж про велетенський зріст взагалі позбавлені будь-яких підстав»⁴⁶. Отже, на думку О. В. Дубинця, немає вагомих аргументів, щоб уважати похованого в кургані Гульбище фізично кремезною людиною.

У зв'язку з цим питанням одразу зауважимо, що розміри рук, ніг і голови далеко не завжди є тими показниками, за допомогою яких можна скласти уявлення про загальну статуру людини. Яскравим прикладом цього є російський

³⁶ Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 35.

³⁷ Андрощук Ф. А. Мечи викингов. С. 51.

³⁸ Там же. С. 95.

³⁹ Каинов С. Ю. Еще раз о датировке гнездовского кургана... С. 58.

⁴⁰ Андрощук Ф. А. Мечи викингов. С. 57.

⁴¹ Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 36.

⁴² Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 31.

⁴³ Окшотт Э. Рыцарь и его доспехи... С. 137.

⁴⁴ Андрощук Ф. А. Мечи викингов. С. 56–57.

⁴⁵ Дубинець О. В. До питання про статуру похованого в кургані Гульбище в м. Чернігові. *Сіверянський літопис*. 2006. № 5. С. 11–14.

⁴⁶ Там само. С. 13.

цар Петро I. Він був на зріст вище 2 м і відзначався фізичною силою, але водночас мав невеликі руки й голову та носив взуття 39 розміру⁴⁷. Однак у нашому випадку й зі згаданими показниками не все виглядає так посередньо. Стремена з кургану Гульбище мають ширину 14 см⁴⁸. Згідно з каталогом стремених IX–XI ст., укладеного А. М. Кіричниковим, така ширина зафіксована ще тільки в трьох випадках, в одному вона трохи більша – 14,2 см, але в решті представлених там стремених цей показник менший ніж 14 см⁴⁹. Отже, як випливає з вищесказаного, насправді ширина стремених із кургану Гульбище є більшою за середньостатистичну. Стосовно ж знайденого у похованні шолома ще Д. Я. Самоквасов зазначив, що останній, наприклад, більший за шоломи, виявлені ним у кургані Чорна Могила⁵⁰. Однак усі вони побутували в близький час і належать до одного типу⁵¹.

Значно більше про статуру похованого в кургані Гульбище міг би свідчити розмір знайденої тут кольчуги. Однак з'ясувати його неможливо через той стан, у якому обладунок був виявлений. З цього приводу Д. Я. Самоквасов зазначив: «Під шоломом і мечем лежала залізна кольчуга, до того розкладена і окислена, що залізнi кільця злилися в загальну тверду залізну масу [підкреслення – О. В.], і тільки на внутрішньому обугленому боці цієї маси проглядаються складки кольчуги, розмір і система з'єднання кілець»⁵². У такому стані вона й сьогодні перебуває в експозиції Державного історичного музею в Росії. У своїй же роботі О. В. Дубинець про цей артефакт указав: «Діаметр і товщина кілець кольчуги – звичайні. Загалом, розміри давньоруських обладунків були невеликі: 60–70 см у поясі, 100–130 см у плечах, близько 70 см довжиною і масою 5–6 кг. Швидше за все, і ця кольчуга мала ті ж параметри»⁵³. Однак, враховуючи зазначене вище, можна стверджувати, що такий висновок є занадто умовним. Відповідно, він не може бути прийнятим як аргумент стосовно визначення статури власника цієї кольчуги.

Отже, саме меч є найбільш інформативним артефактом щодо фізичних параметрів похованого в кургані Гульбище. Маса цього меча явно свідчить про значну фізичну силу його господаря, а надмірна довжина артефакту вказує на те, що небіжчик мав ще й дуже високий, як для свого часу, зріст. По-іншому він просто не зміг би зручно для себе володіти подібним мечем.

Однак, як вже зазначалося, із таким визначенням зросту похованого в кургані Гульбище О. В. Дубинець також не погоджується. З цього приводу дослідник акцентує увагу на тому, що господар захоронення, перш за все, був професійним воїном-вершником. Відповідно надмірна довжина меча з кургану Гульбище була зумовлена не високим зростом похованого, а «може розглядатися як спроба пристосувати тип звичайного пішого меча для кінного бою»⁵⁴.

Справді, щоб бути ефективною для вершника, рубляча зброя повинна мати більш довгі форми, ніж та, що використовується у пішому бою. Так, довжина клинків шабель, класичної верхової зброї в X – першій половині XI ст., становила 100 см⁵⁵. Водночас це не свідчить про те, що їх господарі відрізнялися великим зростом. У меча з кургану Гульбище довжина клинка дорівнювала близько

⁴⁷ Маслов А. А., Маслов А. В. Смертельный трон: загадки последних дней правителей России. Ростов-на-Дону–Краснодар: Неоглори, 2010. С. 255, 256; Hughes J. R. The seizures of Peter Alexeevich. *Epilepsy & behavior*. 2007. Vol. 10(1). URL: [https://www.epilepsybehavior.com/article/S15255050\(06\)-fulltext](https://www.epilepsybehavior.com/article/S15255050(06)-fulltext).

⁴⁸ Кирпичников А. Н. снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Е1-36. Ленинград: Наука, 1973. С. 91.

⁴⁹ Там же. С. 88–95.

⁵⁰ Самоквасов Д. Я. Могильные древности северянской Черниговщины. С. 36.

⁵¹ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Е1-36. Ленинград: Наука, 1971. Вып. III. С. 25.

⁵² Самоквасов Д. Я. Могильные древности северянской Черниговщины. С. 37.

⁵³ Дубинець О. В. До питання про статуру похованого в кургані Гульбище... С. 13.

⁵⁴ Дубинець О. В. До питання про статуру похованого в кургані Гульбище... С. 13.

⁵⁵ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. I. С. 67.

103,46 см. Отже, за цим показником він навіть трохи перевищує тогочасні шаблі. Однак подібна зброя, яка застосовувалась у кінному зіткненні, крім специфічної довжини клинка також повинна була мати й особливу форму руків'я. Дослідники відзначають, що серед мечів IX – першої половини XI ст. присутні такі, які використовувалися і в верховому бою. Останні з'явилися на зламі X–XI ст.⁵⁶ Характерною ознакою руків'їв цих мечів є вигнуті донизу перехрестя та навершя із піднятими догори краями⁵⁷. Із цього приводу А. М. Кірпічніков указував: «Такі мечі були зручними для кінної рубки, бо дозволяли більш вільно маніпулювати рукою і кистю при ударі»⁵⁸. Прикладом подібної зброї може слугувати один (більший) із мечів, виявлених у чернігівському кургані Чорна Могила⁵⁹. Навпаки, у розглядуваного артефакту з кургану Гульбище в цьому плані спостерігається інша картина. Цей меч має пряме перехрестя та навершя, у якого нижні краї розташовані в лінію перпендикулярно до клинка⁶⁰. Як справедливо відзначає Б. О. Рыбаков, за такої форми останніх «дві паралельні площини навершя та перехрестя так міцно затискають руку воїна, що воїн позбавлений можливості витягнути меч в одну лінію з рукою, як це прийнято за сучасного способу кавалерійської рубки»⁶¹. Відтак спроба застосувати меч із кургану Гульбище в кінному бою у традиційний для верхової рублячої зброї спосіб просто призвела б до пошкодження руки його господаря. Застосування цього меча вершником по-іншому також не було б ефективним, оскільки клинок створював би з рукою людини прямий кут, що «дуже обмежувало розмах, зменшувало силу удару і дозволяло використовувати лише частину корисного коефіцієнта меча»⁶². Отже, застосування розглянутого артефакту із кургану Гульбище для верхового бою було б цілковитою недоречністю.

Та й чи можна так однозначно стверджувати, як це робить О. В. Дубинець, що похований у кургані Гульбище був саме професійним воїном-вершником? На перший погляд, на це може вказувати наявність у захороненні кісток коня та його зброї, репрезентованої стременими, вудилами та псаліями (свого часу Б. О. Рыбаков помилково атрибував їх як кістяні накладки на лук)⁶³. Також, згідно визначення Б. О. Рыбакова, із чим погоджуються й інші науковці, похований у кургані Гульбище був одягнений у каптан, який є елементом верхового одягу⁶⁴. Хоча його присутність тут можна пояснити й по-іншому, а саме як звичайну данину тогочасній місцевій моді, яку Русь запозичила з Візантії безпосередньо або за посередництва Болгарії у середині – другій половині X ст.⁶⁵ Із Русі такий одяг потрапив і до Скандинавії (могильник Бірка)⁶⁶.

⁵⁶ Кірпічніков А. Н., Медведев А. Ф. Вооружение. С. 300.

⁵⁷ Кірпічніков А. Н. Древнерусское оружие. Вып. I. С. 35.

⁵⁸ Кірпічніков А. Н., Медведев А. Ф. Вооружение. С. 301.

⁵⁹ Каинов С. Ю. «Большой» меч из Черной могилы (предварительные итоги нового этапа изучения)... С. 127, Рис. 2.

⁶⁰ Самоквасов Д. Я. Могильные древности северянской Черниговщины. С. 39, Рис. 46.

⁶¹ Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 39.

⁶² Там же.

⁶³ Каинов С. Ю., Михайлов К. А. Находки деталей сложносоставного лука на территории Древней Руси и их культурная атрибуция. *Краеугольный камень. Археология, история, искусство, культура России и сопредельных стран*. Москва: Ломоносовъ, 2010. Т. 1. С. 325; Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 37; Самоквасов Д. Я. Могилы Русской земли. Москва: Синодальная тип-я, 1908. С. 197; Самоквасов Д. Я. Могильные древности северянской Черниговщины. С. 37.

⁶⁴ Каинов С. Ю. Начальные этапы формирования древнерусского комплекса боевых средств. *Воинские традиции в археологическом контексте: от позднего латена до позднего средневековья*. Тула: Государственный военно-исторический и природный заповедник «Куликово поле», 2014. С. 100; Михайлов К. А. Древнерусские кафтаны «восточного» типа (мода, происхождение, хронология). *Вестник молодых ученых*. Санкт-Петербург, 2005. URL: http://asgard.tgorod.ru/libri.php3?cont=_caftan; Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 37.

⁶⁵ Михайлов К. А. Древнерусские кафтаны «восточного» типа...

⁶⁶ Там же.

О. В. Дубинець у своїх висновках часто посилається на А. М. Кірпічнікова, прихильника появи професійної кінноти на Русі вже в X ст.⁶⁷ Однак сам цей дослідник вважає, що наявність у тогочасних руських похованнях решток коня і частин його зброї – «ознака не стільки “військова”, скільки соціальна»⁶⁸. Отже, згідно А. М. Кірпічнікова, присутність таких артефактів у кургані Гульбище, перш за все, указує на високий статус у суспільстві похованого. У зазначеному випадку статус похованого також підтверджується й іншим супроводжуваним його речовим матеріалом та розмірами самого курганного насипу.

Зауважимо ще одну деталь. Поява на Русі великих курганів так званої дружинної культури була зумовлена скандинавськими впливами, що передусім засвідчують елементи їх поховальної обрядовості⁶⁹. У ній же присутність коней у подібних похованнях трактується двояко: як пожертва скандинавському богові плодючості Фрейру так як наділення померлого «транспортним засобом» для переміщення у потойбічний світ⁷⁰. Остання функція дослідниками вважається превалюючою⁷¹. Як засвідчує скандинавська міфологія, ілюстрацією до якої можуть слугувати зображення на відомих готландських каменях, до Вальхалли (раю для героїв) останні в'їжджають саме на коні⁷². Також у подібних захороненнях разом із кінськими рештками часто зустрічаються кістки собак, курей, великої рогатої худоби (інколи ще й свиней та риби). А взагалі, як указують дослідники, зв'язка кінь–собака–курка для такого роду поховань є найбільш традиційною⁷³. Згідно ж скандинавської міфології та згаданих зображень на готландських каменях, собака була ще однією твариною, яка разом із конем супроводжувала померлого в потойбічний світ⁷⁴. Присутність курки трактується як жертва для установалення зв'язку з потойбіччям⁷⁵, наявність же рогатої худоби, свиней та риби визначається як супроводжувальна їжа для небіжчика⁷⁶.

Записи Д. Я. Самоквасова свідчать, що практично весь згаданий фауністичний набір був виявлений і в рештках вогнища в кургані Гульбище⁷⁷. Причому, тут присутні і класичне поєднання решток коня, собаки та курки. З огляду на це вважаємо, що наявність у цьому захороненні коня зі зброєю відображає не професійні військові навички похованого в кургані Гульбище, а є елементом поховальної обрядовості, покликаним засвідчити віддання померлому відповідної його статусу та прижиттєвим діянням шанси. Між іншим, у самій Скандинавії довгий період коні використовувалися тільки як засіб пересування й аж до XIII ст. у бойових зіткненнях не застосовувались⁷⁸. До цього часу навіть конунги та їхні дружини в битвах брали участь пішки⁷⁹.

Як донедавна вважалося, на Русі ситуація була іншою. Підґрунтям такому твердженню слугувала сформульована А. М. Кірпічніковим майже п'ятдесят ро-

⁶⁷ Дубинець О. В. До питання про статуру похованого в кургані Гульбище... С. 14; Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. III. С. 56.

⁶⁸ Кирпичников А. Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX-XIII вв. С. 8.

⁶⁹ Петрухин В. Я. Большие курганы Руси и Северной Европы. К проблеме этнокультурных связей в раннесредневековый период...; Фитисов А. А. Щавелев А. С. Викинги. Между Скандинавией и Русью. Москва: Вече, 2013. С. 66.

⁷⁰ Петрухин В. Я. Погребения знати в эпоху викингов. *Скандинавский сборник*. Таллин: Ээсти Раамат, 1976. Вып. XXI. URL: <http://ulfdalir.narod.ru/literature/articles/burial.htm>.

⁷¹ Жарнов Ю. Э. Животные в погребальном обряде курганов периода становления древнерусского государства. *Советская археология*. 1991. № 2. С. 85, 86.

⁷² Петрухин В. Я. Погребения знати в эпоху викингов.

⁷³ Жарнов Ю. Э. Животные в погребальном обряде курганов... С. 85–86.

⁷⁴ Жарнов Ю. Э. Животные в погребальном обряде курганов... С. 86–87.

⁷⁵ Там же. С. 87; Петрухин В. Я. Погребения знати в эпоху викингов...

⁷⁶ Жарнов Ю. Э. Животные в погребальном обряде курганов... С. 86.

⁷⁷ Самоквасов Д. Я. Могилы Русской земли. С. 197.

⁷⁸ Галушко К. Ю. Всемирная история. Викинги. История завоеваний. Харьков: Клуб семейного досуга, 2020. С. 156–157; Михайлов К. А. О формировании всаднической субкультуры в Древней Руси. *Новгород и Новгородская земля. История и археология*. Новгород, 1994. Вып. 8. URL: http://www.vixri.-com/d/a_arxi/Istoriya%20arxeologii.pdf.

⁷⁹ Михайлов К. А. О формировании всаднической субкультуры в Древней Руси.

ків тому теза, за якою руська професійна кіннота з'явилася уже в X ст.⁸⁰ Однак, як відзначають деякі сучасні дослідники, а з ними погоджуємося і ми, висновки А. М. Кірпи́чнікова не узгоджуються із відомостями письмових джерел⁸¹. Найбільш яскравим прикладом цьому слугують свідчення візантійця Лева Диякона, сучасника балканських війн київського князя Святослава Ігоревича в 968–971 рр. Так, стосовно тогочасної бойової тактики русів автор указує, що останні «завжди б'ються у пішому строю: вони не звикли воювати на конях і не вправляються в цій справі»⁸². Щоправда, одного разу Лев Диякон усе ж таки згадує і про цілий загін кінних русів. Свого часу А. М. Кірпи́чніков навіть посилався на цю звістку як на доказ існування у війську Святослава Ігоревича професійної руської кінноти⁸³. Однак у зв'язку з цим привертає увагу те, як про цей загін пише сам візантійський автор. Він зазначив: «Показуючись із-за башт, скіфи (так Лев Диякон називає русів – О. В.) метали на ромейську фалангу стріли, каміння і все, що можна було випустити з металних машин. Ромеї ж захищалися від скіфів, стріляючи знизу з луків і пращ. Битва не пішла далі цієї перестрілки, і ромеї відійшли у табір, щоб поїсти, а скіфи під кінець дня виїхали з міста верхи – вони вперше з'явилися тоді на конях [підкреслення – О. В.]. Вони завжди раніше йшли у бій у пішому строю, а їздити верхи і битися з ворогами на конях не вміли. Ромеї миттєво озброїлись, скочили на коней, схопили списи (вони користуються у битвах дуже довгими списами) та завзято, грізно лавиною кинулись на ворогів. Ромейські списи вражали скіфів, які не вміли керувати кінями за допомогою віжків [підкреслення – О. В.]. Вони кинулися навтьоки і сховалися за стінами»⁸⁴. Як бачимо, коментарі тут зайві. Лев Диякон чітко вказує, що за всю військову кампанію саме в цій битві руси вперше масово спробували піти в бій верхи, але через відсутність відповідних навичок одразу ж зазнали поразки. Крім того, у цього автора відзначено ще декілька індивідуальних спроб окремих руських ватажків повоювати верхи, але всі вони закінчилися для них невдало⁸⁵.

Як бачимо з джерел, щоб мати в походах кінноту, руські князі X ст. вдавалися до найму кочовиків. Саме так зробив Ігор Рюрикович, рушивши на Візантію у 944 р.⁸⁶ Подібним чином діяв і Святослав Ігоревич, професійною кавалерією якого у балканській війні були печеніги та угри. Пізніше до цього вдався і Володимир Святославич, коли в 985 р. здійснив похід на Волзьку Булгарію⁸⁷. У цілому ж, згідно сучасних досліджень, на Русі своя професійна кіннота сформувалася не раніше середини XI ст.⁸⁸

Зі свідчень Лева Диякона випливає, що уже в балканській війні руси поодинокі й один раз масово здійснювали спроби битися верхи. Подальшим розвитком потягу до такого способу бою можна вважати і появу на Русі наприкінці X – на початку XI ст. мечів зі специфічно вигнутими перехрестям та навершям. Узагалі, як наголошують науковці, впровадження такої рублячої зброї в ті часи було загальноєвропейським явищем⁸⁹. Крім того, у цей же час на Русі з'являються і шаблі⁹⁰. Хоча загальна кількість виявлених артефактів зазначених видів мізерна⁹¹. Таким чином, навіть у цей період на Русі використання коня у бою ще не набуло якогось значного поширення.

⁸⁰ Кирпи́чніков А. Н. Древнерусское оружие. Вып. III. С. 56.

⁸¹ Михайлов К. А. О формировании всаднической субкультуры в Древней Руси.

⁸² Диякон Лев. История. Москва: Наука, 1988. С. 70.

⁸³ Кирпи́чніков А. Н. Древнерусское оружие. Вып. III. С. 56.

⁸⁴ Диякон Лев. История. С. 75.

⁸⁵ Диякон Лев. История. С. 57–59.

⁸⁶ Полное собрание русских летописей: в 44 т. Москва: Языки русской культуры, 1997. Т. 1. Стб. 45.

⁸⁷ Там же. Стб. 84.

⁸⁸ Михайлов К. А. О формировании всаднической субкультуры в Древней Руси...; Терещенко О. В. Піхота і кавалерія у військах Давньої Русі X–XI ст. *Русь на перехресті світів (міжнародні впливи на формування Давньоруської держави) IX–XI ст.* Чернігів: Сіверянська думка, 2006. С. 190.

⁸⁹ Кирпи́чніков А. Н. Древнерусское оружие. Вып. I. С. 35.

⁹⁰ Там же. С. 62.

⁹¹ Там же. С. 82–85, 92–94.

Отже, як засвідчують наведені факти, немає вагомих підстав вважати похованого в кургані Гульбище професійним воїном-вершником. Тим більше, ще раз зазначимо, що для верхового бою не підходив і його меч. Однієї надмірної довжини для цього замало, потрібне було ще й відповідної форми руків'я, що в розглянутому артефакті відсутнє. Та й сам його господар жив та помер значно раніше – на це вказує прийняте більшістю дослідників датування поховання першою половиною – серединою X ст., від часу, коли зафіксовані перші спроби русів воювати верхи⁹². За життя ж похованого в кургані Гульбище вони використовували коней як засіб пересування, але не для бою.

Розміри та маса виявленого в цьому похованні «пішого» меча указують на те, що його господар повинен був мати й відповідні фізичні дані, виражені як у силі, так і зрості. У зв'язку з цим цікаво зазначити, як іноземні автори X ст. відгукувалися про русів загалом. Наприклад, Ібн Русте (у виданні 1869 р. його ім'я помилково визначене як Ібн Даства) стосовно останніх, крім усього іншого, указав, що на зріст «вони високі»⁹³. Інший східний автор, Ібн Фадлан, який особисто зустрів русів у Волзькій Булгарії, про них також писав: «Я не бачив людей з більш досконалими тілами, ніж вони. Вони подібні до пальм...»⁹⁴

На сьогодні серед науковців уже немає суттєвих суперечок, що під ім'ям «руси» в наведених свідченнях розглядають саме скандинавів. Як ми раніше вказували, є також вагомі підстави в етнічному плані віднести до них і похованого в кургані Гульбище. Згідно з антропологічними дослідженнями, у ту добу в Скандинавії середній зріст чоловіків дорівнював близько 172 см⁹⁵. Припускаємо, що саме такий зріст мав і київський князь Святослав Ігоревич, теж скандинав за етнічним походженням, про якого Лев Диякон указав, що він «помірного зросту, не занадто високого і не дуже низького»⁹⁶. Хоча зрідка серед археологічних знахідок Скандинавії траплялися і рештки тогочасних людей, у яких цей показник становив близько 185 см⁹⁷. На Русі ж, наприклад, для чоловічої частини населення Києва X – першої половини XIII ст., як наголошують дослідники, зріст у 180 см вважався вже дуже високим⁹⁸. Однак у нашому випадку, виходячи з довжини виявленого в кургані Гульбище меча, похований явно мав навіть не дуже високий, а надзвичайно високий, як для свого часу, зріст. Ми не думаємо, що буде помилкою показати останнього визначити в межах 200 см. Маючи ж менший ріст, він просто не зміг би вдало та зручно для себе володіти мечем довжиною майже 125 см, а тому цю зброю похований у кургані Гульбище явно цінував, оскільки саме з нею і пішов до іншого світу.

Свого часу щодо цього питання Б. О. Рыбаков підсумував: «Богатир, похований у кургані, володар найбільшого серед руських мечів, мимоволі викликає у пам'яті образи билинних богатирів»⁹⁹. Від себе ж додамо, що в фізичному плані прототипи господаря кургану Гульбище можна знайти й у реальному житті Русі X ст. Про одного з таких русів маємо відомості в уже згаданого Лева Диякона: «Був між скіфами (русами – О. В.) Ікмор, хоробрий чоловік гігантського зросту [підкреслення – О. В.], перший після Сфендослава (князя Святослава Ігоревича – О. В.) провідник у війську, якого скіфи шанували за гідністю другим серед

⁹² Андрощук Ф. А. Мечи викингов. С. 82; Зоценко В. М. Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. С. 99; Рыбаков Б. А. Древности Чернигова. С. 37.

⁹³ Абу-Алі Ахмед Бен Омар Ібн-Даства. Відомості про хозар, буртасів, болгар, мад'ярів, слов'ян та русів. Київ: Аграр Медія Груп, 2012. С. 39.

⁹⁴ Древняя Русь в свете зарубежных источников: Учебное пособие для студентов вузов. Москва: Логос, 2001. С. 214.

⁹⁵ Будур Н. В. Повседневная жизнь викингов. IX–XI века. Москва: Молодая гвардия, 2007. С. 187; Галушко К. Ю. Всемирная история. Викинги. История завоеваний... С. 71.

⁹⁶ Диякон Лев. История. С. 82.

⁹⁷ Будур Н. В. Повседневная жизнь викингов. IX–XI века... С. 187; Галушко К. Ю. Всемирная история. Викинги. История завоеваний... С. 71.

⁹⁸ Козак О. Д. Кияни княжої доби. Біоархеологічні студії. Київ: Академперіодика, 2010. С. 43.

⁹⁹ Рыбаков Б. А. Древности Чернигова... С. 37–38.

них»¹⁰⁰. І це не єдиний приклад такого роду, який можна знайти стосовно русів у цього автора.

Отже, констатуємо: археологічні знахідки, хоча й кожна по-своєму, надають багато різнопланової інформації. Щоправда, окремі з них, які були виявлені й, здавалось би, уже достатньо вивчені ще в минулі часи, із розвитком технологій тієї ж таки реставрації та накопиченням історичних, й не тільки, знань можуть «заговорити» по-новому. Однак вважаємо, що в нашому випадку цього не сталося, підтвердженням чому є проведене дослідження.

Reference

Androshchuk, F. A., & Zotsenko, V. N. (2012). *Skandinavskie drevnosti Yuzhnoi Rusi* [Scandinavian antiquities of Southern Rus]. Paris, France.

Androshchuk, F. O. (1999). *Normany i sloviany u Podesenni (modeli kulturnoi vzaiemodii doby rannoho serednovichchia)* [Normans and Slavs in Podesen (models of cultural interaction of the early Middle Ages)]. Kyiv, Ukraine.

Androshchuk, F. A. (2013). *Mechi vikingov* [Swords of the Vikings]. Kyiv, Ukraine.

Budur, N. V. (2007). *Povsednevnaia zhyzn vikingov. IX–XI veka* [Everyday life of the Vikings. IX–XI centuries]. Moscow, Russia.

Dubynets, O. V. (2006). *Do pytannia pro staturu pokhovanoho v kurhani Hulbyshche v m. Chernihovi* [On the question of the stature of the buried in the mound Gulbyshche in Chernihiv]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*. 2006. № 5.

Fitisov, A. A., & Shchhavelev, A. S. (2013). *Vikinhi. Mezhdru Skandinaviei i Rusiu* [Vikings. Between Scandinavia and Russia]. Moscow, Russia.

Galushko, K. Yu. (2020). *Vsemirnaia istoriia. Vikingi. Istoriia zavoevanii* [World history. Vikings. History of conquests]. Kharkov, Ukraine.

Kainov, S. Yu. (2014). *Nachalnye etapy formirovaniia drevnerusskogo kompleksa boevykh sredstv* [Initial stages of formation of the ancient Russian complex of weapons]. *Voinskiye traditziy v arkheolohicheskom kontekste: ot pozdnego latena do pozdnego srednevekovia*. Tula, Russia.

Kainov, S. Yu. (2019). «Bolshoi» mech iz Chernoi mogili (predvaritelnie itogi novogo etapa izucheniia) [«Big» sword from the Black Tomb (preliminary results of a new stage of study)]. *Zemlia nasha velika i obilna: sbornik statei, posviashchennyi 90-letiiu A. N. Kirpichnikova*. Sankt-Petersburg, Russia.

Kainov, S. Yu., & Mikhailov, K. A. (2010). *Nakhodki detalei slozhnosostavnogo luka na terrytorii Drevnei Rusi i ikh kulturnaia atributsiia* [Finds of details of a compound bow in the territory of Ancient Rus and their cultural attribution]. *Kraeugolnyi kamen. Arkheologiia, istoriia, iskusstvo, kultura Rossii i sopredelnykh stran*. (Vol. 1). Moscow, Russia.

Kozak, O. D. (2010). *Kyiany kniazhoi doby* [Kievans of the princely era]. *Bioarkheolohichni studii*. Kyiv, Ukraine.

Maslov, A. A., & Maslov, A. V. (2010). *Smertelnyi tron: zagadki poslednykh dnei pravitelei Rossii* [The Death Throne: Mysteries of the Last Days of Russian Rulers]. Rostov-na-Donu-Krasnodar, Russia.

Mikhailov, K. A. (1994). *O formirovanii vsadnicheskoi subkultury v Drevnei Rusi* [On the formation of equestrian subculture in Ancient Rus]. *Novgorod i Novgorodskaiia zemlia. Istoriia i arkheologiia*. (Vol. 8). Novgorod, Russia.

Mikhailov, K. A. (2005). *Drevnerusskie kaftany «vostochnogo» tipa (moda, proiskhozhdenie, khronologiia)* [Ancient Russian kaftans of the «eastern» type (fashion, origin, chronology)]. *Vestnik molodykh uchenykh – Bulletin of young scientists*. Sankt-Petersburg, Russia.

Okshott, E. (2007). *Rytsar i ego dospekhi. Latnoe oblachenie i vooruzhenie* [Knight and his armor. Cuirass clothing and weapons]. Moscow, Russia.

¹⁰⁰ Диакон Лев. История. С. 78.

Petrukhin, V. Ya. (1998). *Bolshie kurgany Rusi i Severnoi Evropy. K probleme etnokulturnykh svyazei v rannesrednevekovyi period* [Large mounds of Rus and Northern Europe. On the problem of ethnocultural ties in the early medieval period]. *Istorycheskaia arkhologiiia: Traditsii i perspektivy*. Moscow, Russia.

Starodubtsev, H. Yu. (2011). *Mech iz d. Gnan Kurskoï oblasti: predvaritelnoe soobshchenie* [Sword from the village of Gnan, Kursk region: preliminary report] *Russkyi sbornik – Russian collection*. (Vol. 6). Bryansk, Russia.

Tereshchenko, O. V. (2006). *Pikhota i kavaleriia u viiskakh Davnoi Rusi X–XI st.* [Infantry and cavalry in the troops of Ancient Rus X–XI centuries]. *Rus na perekhresti svitiv (mizhnarodni vplyvy na formuvannia Davnoruskoï derzhavy) IX–XI st.* Chernihiv, Ukraine.

Yaroshenko, O. M. (2011). *Mech z kurhanu Hulbyshche* [Sword from the mound Gulbyshche]. *Serednovichni starozhytnosti Tsentralno-Skhidnoi Yevropy*. Chernihiv, Ukraine.

Zotsenko, V. M. (2004). *Skandinavski artefakty Pivdenno-Zakhidnoi Rusi* [Scandi-navian artifacts of South-Western Rus]. *Starodavnii Iskorosten i slovianski hrady VIII–X st.* Kyiv, Ukraine.

Васюта Олег Олегович – заступник завідувача відділу наукових досліджень печер та пам'яток археології Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» (вул. Іллінська, 33-а, м. Чернігів, 14000, Україна).

Vasiuta Oleh O. – deputy head of the cave research and archeology department of the Chernihiv ancient national architectural and historical reserve (33-a Illinska Street, Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: vasutaoleg@gmail.com

AGAIN TO THE QUESTION OF ONE INTERESTING ARTIFACT FROM CHERNIHIVS' MOUND HULBISHCHE

The purpose of the article is to substantiate the inappropriateness of some modern scientists' attempt to refute the theses that were formulated and generally accepted in the past regarding the sword found in the Chernihiv mound Gulbyshche and the physical stature of its owner. Methodologically, the article is based on a historical and anthropological approach. The scientific novelty of the research is the expansion of the evidence base at the expense of those sources that remained out of the attention of both opponents and previous like-minded authors, which allowed a new approach to solving the questions. Conclusions. Among the funerary monuments of pre-Christian Rus their special category has long been distinguished, represented by large mounds of a squad culture. Its monuments also includes the Chernihiv mound Gulbyshche. In 1872 it was archaeologically investigated by D. Ya. Samokvasov. Thus, it turned out that this burial was performed according to the rite of cremation and dates from the first half-middle of the tenth century. Among the large collection of discovered finds, the sword deserves special attention. Unfortunately, it did not reach the moment of museification in its original condition, but the measurements of the artifact were made before its removal from the burial. In terms of its length, it still ranks first among the swords of that time found in Russia. Such size of this sword allowed scientists in the middle of the twentieth century to formulate a thesis about the extraordinary physique of its owner. For a long time, these provisions were not disputed, but recently they have been criticized by some scholars. Their evidence base is mainly based on distrust of the information of the author of the excavations about the size of the sword in question and its inclusion not in the infantry but in horse weapons. According to the author of the article, the first of these arguments is refuted by a careful reading of notes by D. Ya. Samokvasov, and the second – does not agree

with the design features of the hilt of the sword from the mound Gulbyshche. The presence of the remains of the horse there does not indicate the professional military skills of the deceased but reflects one of the elements of then funeral rite. And the emergence of the most professional cavalry in Rus, as it turns out, we can said not earlier than the middle of the eleventh century. Thus, the previously accepted theses about the sword discovered in the Chernihiv mound Gulbyshche and the physique of its owner still do not lose their scientific significance.

Key words: Gulbyshche mound, grave, rite, artifact, sword, weapon, physical physique.

Дата подання: 1 грудня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 18 січня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Васюта О. Ще раз до питання про один цікавий артефакт з чернігівського кургану Гульбище. *Сіверянський літопис*. 2021. № 1. С. 4–17. DOI: 10.5281/zenodo.4650178.

Цитування за стандартом APA

Vasiuta, O. Shche raz do pytannia pro odyń tsikavyi artefakt z chernihivskoho kurhanu Hulbyshche. [Again to the question of one interesting artifact from chernihivs' mound hulbishche]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, 4–17. DOI: 10.5281/zenodo.4650178.

